

TINDAK TUTUR ASERTIF WONTEN ING NASKAH KETHOPRAK MEMANGUN MANUNGGALING BANGSA ANGGITANIPUN DIDIEK NURYANTO

ASERTIF SPEECH ACT IN KETHOPRAK TEXT MEMANGUN MANUNGGALING BANGSA BY DIDIEK NURYANTO

Dening: Agatia Mega Rianda, Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta
agatiamega99@gmail.com

Sarining Panaliten

Ancasipun panaliten inggihmenika ngandharaken jinis saha ginanipun *tindak tutur asertif* ing naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto. Jinis panalitenngginakaken *metode* panaliten *deskriptif*. Cara ngempalaken *data* kanthi cara maos saha nyerat. Cara nganalisis *data* ngginakaken *analisisdeskriptif* kangge ngandharaken *datasaha* ngginakaken *reduksi data*. Anggenipun ngesahaken *data* ngginakaken *uji validitas* kanthi caratriangulasi teori, wondene *uji reliabilitas* ingkang dipunginakaken menika kanthi cara *reliabilitas stabilitas*. Asiling panaliten inggih menika jinisipun *tindak tutur* kapanggihaken wonten tiga inggih menika (1) *tindak tutur langsung literal*, (2) *tindak tutur langsung tidak literal*, saha (3) *tindak tutur tidak langsung literal*. Ginanipun *tindak tutur asertif* ingkang kapanggihaken inggih menika (1) jinis *tindak tutur langsung literal* kapanggihaken ginanipun wonten ngandharaken, mratelakaken, caos pramayogi, caos pangalembana, sambat, nuntut, nglapuraken, saha umuk. (2) jinis *tindak tutur langsung tidak literal* kapanggihaken ginanipun wonten ngandharaken, (3) jinis *tindak tutur tidak langsung literal* kapanggihaken ginanipun wonten mratelakaken saha caos pamrayogi.

Pamijining Tembung: *tindak tutur, asertif, kethoprak*.

Abstract

The purpose of the research is to explain the type and use of assertive speech acts in the script kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” by Didiek Nuryanto. The type of research used is descriptive research method. How to collect data by reading and writing. How to analyze data by means of descriptive analysis and data reduction. How to validate data using triangulation theory validity test and stability reliability test. The result of the research is the type of speech acts found there are three is (1) direct speech acts literal, (2) direct speech acts are not literal, and (3) indirect speech acts. Assertive speech acts function found (1) the type of literal direct speech act found is to declare, notify, suggest, proud, complain, sue, report, and arrogant. (2) the type of direct speech acts is not literal found function as stated, (3) indirect speech act found function as notifying, and suggesting.

Keywords: speech acts, assertive, kethoprak

PURWAKA

Wonten ing masarakat Jawi menika kathah kabudayan ingkang kedah dipunlestantunaken, salah satunggalipun inggih menika bab basa. Basa menika piranti kangge ngandharaken utawi ngrembag bab menapa kemawon ingkang asring dipunginakaken tiyang setunggal kaliyan tiyang sanesipun utawi kelompok setunggal kaliyan kelompok sanesipun. Basa Jawi menika gadhah undha-usuk ingkang asring dipunginakaken

kaliyan *penutur* tiyang Jawi kanthi nggatosaken sinten ingkang dipunjuk piremangan, papan, kahananipun saha *konteksupun*. Wonten ing kabudayan Jawi, masarakat kedah nggatosaken anggenipun matur kaliyan tiyang sanes gayut kaliyan kados pundi akrabipun tiyang menika, kalenggahan, saha yuswanipun.

Masarakat Jawi anggenipun guneman ing padintenan menika nggatosaken *tingkat tutur* ingkang gayut kaliyan *tindak tutur* ingkang

badhe dipunginakaken kangge ngormati tiyang sanes. *Tindak tutur* ingkang samangke badhe dipuntliti inggih menika kalebet wonten ing *tindak tutur ilokusi* inggih menika *tindak tutur asertif*. *Tindak tutur ilokusi* menika kaperang dados gangsal inggih menika *asertif, direktif, komisif, ekspresif, deklarasi*.

Boten namung wonten ing wicanten padintenan kemawon ingkang kedah nggatosaken bab *tindak tutur*, ananging wonten salebeting karya sastra ugi kathah ingkang ngemot saha nggatosaken bab menika. Kathah karya sastra ingkang ngemot saha nggatosaken bab *tindak tutur* ingkang maneka warni jinisipun. Salah satunggaling karya sastra ingkang ngemot saha ngginakaken bab *tindak tutur* inggih menika seni kethoprak.

Panaliten menika ngginakaken *teori* ingkang jumbuh inggih menika *pragmatik*. Wonten ing naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto, kathah guneman ingkang kalebet wonten *teoripragmatik*, inggih menika gayutipun basa kaliyan *konteks* wonten salebetipun guneman. Leech (1993: 15) ngandharaken bilih *pragmatik umum* tegesipun minangka ngelmu ngginakaken basa kanthi *komunikatif*. Pramila saged dipunpendhet dudutan bilih *pragmatik umum* boten ngandharaken kahanan ‘lokal’ ingkang langkung *spesifik*. Miturut Tarigan (1986: 34) *pragmatik* inggih menika ngelmu ingkang nyinau bab kadospundi caranipun *konteks* ndayani caranipun tiyang mangertosi wosipunukara ingkang dipunwicantenaken.

1. *Aspek-Aspek Situasi Ujar*

Leech (1993: 19) ngandharaken kados ing ngandhap menika.

- a. Tiyang ingkang aruh-aruh (*penyapa*) utawi tiyang ingkang dipunaruh-aruh (*pesapa*)
- b. *Konteks* satunggaling pirembaran,
- c. Ancasipun satunggaling pirembaran
- d. *Tuturan* minangka wujud tumindak utawi *kegiatan*
- e. *Tuturan* minangka wujud *tindak verbal*

2. *Peristiwa Tutur*

Hymes (1972) lumantar Chaer (2010: 48) ngandharaken bilih *peristiwa tutur* kedah gadhah wolung perangan inggih menika *SPEAKING*, ingkang tegesipun inggih menika *S (Setting and scene) P (Participants) E (Ends: purpose and goal) A (Act sequences) K (Key: tone or spirit of act) I (Instrumentalities) N (Norms of interaction and interpretation) G (Genres)*.

3. *Tindak Tutur*

Chaer (2010: 50) ngandharaken bilih *tindak tutur* menika *gejala individual*, ingkang sipatipun *psikologis* saha lampahipun dipuntemtokaken dening kaprigelanipun tiyang ingkang pirembaran nalika wonten ing satunggaling kahanan. Searle wonten ing Wijana (2009: 20) ngandharaken bilih kanthi *carapragmatis*, wonten tigang jinis *tindakan* ingkang saged dipunwujudaken kaliyan pirembaran, inggih menika *tindaklokusi, tindakilokusi, tindak perlokusi*. Miturut Austin (lumantar Nababan 1987: 4) ugi ngandharaken bilih *tindak bahasa* menika kaperang dados 3, inggih menika *lokusi, ilokusi, saha perlokusi*.

a. Lokusi (locution)

Nababan (1987: 18) ngandharaken bilih *tindak lokusi* nggayutaken satunggaling *topik* kaliyan satunggaling *katrangan* wonten salebetipun *pirembagan*, sami kaliyan gayutipun “*pokok*” kaliyan “*predikat*” utawi “*topik*” saha “*andharan*” wonten ing *sintaksis*

b. Ilokusi (illocuion)

Austin (lumantar Nababan 1987: 4) nandharaken bilih *Ilokusi* inggih menika konsep ingkang ningali satunggaling ukara utawi *ujaran* minangka *tindakan bahasa*, umpaminipun paring dhawuh, ngulemi, ngandharaken pasarujukan, ngandharaken bilih boten sarujuk. Searle (wonten ing Tarigan, 1986: 46) *tindak tutur ilokusi* menika kaperang dados gangsal inggih menika *tindak tutur asertif*, *tindak tutur direktif*, *tindak tutur komisif*, *tindak tutur ekspresif*, *tindak tutur deklarasi*.

c. Perlokusi (perlocution)

Miturut Nababan (1987: 18), *Perlokusi* inggih menika asil utawi *efek* ingkang dipunsebabaken dening pangandikan dhateng pamireng ingkang dipungayutaken kaliyan kahanan pangandikan ukara menika.

4. Tindak Tutur Asertif

Chaer (2010: 29) ngandharaken bilih *asertif* ugi dipunsebut *representatif*. *Asertif* inggih menika *tindak tutur* ingkang ngedahaken *pirembag* nalika ngendika kedah *trep* kaliyan kahananipun. Searle (wonten ing Tarigan, 1986:47) ngandharaken bilih *asertif* gumantung dening kasunyatan *proposisi* ingkang dipunwincantenaken kadosta ngandharaken, mratelakaken, caos pramayogi, caos pangalembana, sambat, nuntut, lapur, saha

umuk. Titikanipun *tindak tutur asertif* inggih menika *tuturan* kasebut ngandharaken samubarang kalir adhedhasar saking kasunyatan saha ndadosaken pambiwara dipunpitados dening tiyang sanes, *tuturan* kasebut nyarujuki samubarang kalir ingkang adhedhasar saking kasunyatan, saha *tuturan* ingkang dipuncethakaken pitakenanipun ingkang dipunaturaken pangrembag kaliyan lawan *pirembagan* ingkang nyethakaken samubarang.

a. Jinising Tindak Tutur Asertif

Wijana (2009: 28) ngandharaken bilih *tindak tutur* saged dipunperang dados *tindak tutur langsung* saha *tindak tutur tidak langsung*, saha *tindak tuturliteral* saha *tindak tuturtidakliteral*.

b. Interseksi Jinis Tindak Tutur Asertif

Wijana (1996: 33) ngandharaken bilih menawi *tindak tutur langsung* dan *tidak langsung* dipuninterseksi kaliyan *tindak tutur literal* dan *tindak tutur tidak literal*, mila saged tuwuh *tindak tutur langsung literal* inggih menika *tindak tutur* ingkang dipunaturaken kanthi *modus tuturan* saha makna ingkang sami kaliyan maksud panuturipun, *tindak tutur tidak langsung literal* inggih menika *tindak tutur* ingkang dipunaturaken kanthi *modus ukara* ingkang boten jumbuh kaliyan maksud panuturipun, *tindak tutur langsung tidak literal*, inggih menika *tindak tutur* ingkang dipunaturaken kanthi *modus ukara* ingkang jumbuh utawi *trep* kaliyan maksud *tuturan*, ananging tembung ingkang kasusun menika boten gadhah makna ingkang sami kaliyan maksud panuturipun, saha *tindak tutur tidak*

langsung tidak literal, inggih menika *tindak tuturingkang* dipunaturaken kaliyan *modus* saha makna ukara ingkang boten jumbuh utawi boten trep kaliyan maksud ingkang badhe dipunaturaken.

c. **Ginanipun Tindak Tutur Asertif**

Miturut Searle (wonten ing Tarigan, 1986:47) *asertif* gumantung saking kasunyatan *proposisi* ingkang dipunwincantenaken, kadosta ngandharaken, mratelakaken, caos pramayogi, caos pangalembana, sambat, nuntut, lapur, saha umuk.

5. **Kethoprak**

Mintarja (1997: 30) ngandharaken bilih wonten jaman rumiyin, kethoprak menika mboten ngginakaken naskah. Sedayanipun dipunlampahaken kanthi *improvisasi*, saengga sedaya ingkang gayut kaliyan lakon kethoprak gumantung saking para paraganipun. Pramila, saenipun pentas lakon kethoprak menika gumantung saking kekiyatan para paraga ngangkat cariyos menika nalika pentas.

Miturut Lisbijanto (2013: 5) ingkang dados titikanipun wonten ing kesenian kethoprak inggih menika kados ing ngandhap menika.

a. *Pacelathon* ngginakaken basa Jawi.

b. Nyariyosaken cariyos bab raja-raja nalika abad sekawan dumugi abad 18 inggih menika *dongeng rakyat*, *legenda*, *mitos*, utawi cariyos enggal ingkang sampun dipunserat dening *sutradaranipun*.

Ingang dados musik iringan inggih menika iringan gamelan saha ingkang langkung utama inggih menika keprak.

METODE PENELITIAN

Jenis Penelitian

Panaliten menika ngginakaken *metode* panaliten *deskriptif*. Panaliten *deskriptif* miturut Moleong (2005: 11) inggih menika panaliten ingkang *datanipun* dipunpendhet saking naskah wawan pirembaran, seratan lapangan, *foto*, *videotape*, *dokumen* pribadhi, seratan utawi *memo*, saha *dokumen* sanesipun. *Data* ingkang dipunkempalaken menika awujud tembung-tembung, gambar, saha boten awujud angka-angka. Panaliten menika ngginakaken *metode* panaliten *deskriptif* amargi wonten ing panaliten menika *data* ingkang samangeke dipuntliti awujud *data* saking *studi pustaka* naskah kethoprak “Memangun Mangunggaling Bangsa” ingkang arupi pacelathon.

Data, Intrumen, dan Teknik Pengumpulan Data

Data utawi *objek* panaliten inggih menika pacelathonwonten ing naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto ingkang mlebet wonten ing *tindak tutur asertif*. Sumber *data* utawi *subjek* panaliten inggih menika naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto.

Cara anggenipun ngempalaken *data* wonten ing panaliten menika ngginakaken cara maos saha nyathet. Kanthi cara maos inggih menika panliti maos naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto kanthi permati saha tliti. Anggenipun maos kanthi dipunambal-ambali saengga seged pikantuk *data* ingkang sae. Asil saking

anggenipun maos kala wau lajeng dipunserat wonten ing *kartu data*, ingkangsalajengipun badhe dipunklasifikasi wonten ing *tabel analisis data*.

Teknik Analisis Data

Cara ingkang dipunginakaken kangge nganalisis *data* wonten ing panaliten menika ngginakaken *analisisdeskriptif*, ingkang dipunginakaken kangge ngandharaken *data-data* ingkang sampun dipunserat saha dipunwaos. Panaliten kanthi *caradeskriptif* menika dipunginakaken amargi gadhah ancas kangge ngempalaken *informasi* saking satunggaling kadadosan kanthi *objektif*. Cara nganalisis *data* wonten ing panaliten menika ugi ngginakaken *reduksi data* amargi *data* ingkang dipunpanggihaken ing naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” boten sedaya dipunserat saha dipunanalisis.

Cara anggenipun ngesahaken *data* wonten ing panaliten menika ngginakaken *uji validitas* saha *uji reliabilitas*. *Uji validitas* saha *uji reliabilitas* dipunginakaken kangge mangertosi sah menapa boten *data* ingkang sampun dipuntliti. *Uji validitas* ingkang dipunginakaken kanthi *caratriangulasi teori* inggih menika panaliten kanthi njumbuhaken *data* saking asiling panaliten kaliyan *teori-teori* ingkang jumbuh. *Uji reliabilitas* ingkang dipunginakaken kanthi *carareliabilitas stabilitas* inggih menika kangge nguji utawi ngukur *data* ingkang sampun dipunwaos kaping kathah asilipun sami, saratipun inggih menika *data* ingkang dipunukur menika kahanipun sami.

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN

Panaliten ingkang irah-irahanipun “*Tindak Tutur Asertif Wonten Ing Naskah Kethoprak Memangun Manunggaling Bangsa Anggitanipun Didiek Nuryanto*” gadhah ancas kangge ngandharaken jinis *tindak tutur asertif* wonten ing naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto saha kangge ngandharaken ginanipun *tindak tuturasertif* ing naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto.

1. Jinis Tindak Tutur Langsung Literal

Tindak tutur langsung literal inggih menika *tindak tutur* ingkang dipunaturaken kanthi *modus tuturan* ingkang sami kaliyan maksud panaturipun.

a. Jinis Tindak Tutur Langsung Literal Ingkang Ginanipun Kangge Mratelakaken

Wonten ing naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto kapanggihaken jinis *tindak tutur langsung literal* ingkang ginanipun kangge mratelakaken wonten ing pacelathon ing ngandhap menika.

Prabu Tejabawana : ”Inggih Rama. Perkawis wekdal anggen kula badhe napak asmani Bendung Kali Pakis, kula tansah nyuwun iguh pamrayoginipun Rama Pangeran Sepuh saha Bapa Sangkrah. Ananging wonten satunggaling bab ingkang langkung wigati magepokan kaliyan perkawis menika.”

Ingkang nuduhaken bilih *tuturan* menika kalebet *tindak tutur asertif* amargi wosipun *tuturan* ingkang dipunwicantenaken menika ukaranipun kaiket dening kasunyatan *proposisi*

ingkang dipunwicantenaken. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking jinisipun, kalebet wonten ing jinis *tindak tutur langsung literal* amargi ingkang dipunaturaken dening Prabu Tejabawana *modus tuturan*ipun sami kaliyan maksudipun. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking ginanipun utawi *fungsi*, *tuturan* menika kalebet *tindak tutur asertif* ingkang ginanipun kangge mratelakaken.

b. Jinis Tindak Tutur Langsung Literal Inggang Ginanipun Kangge Ngandharaken

Wonten ing naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto kapanggihaken jinis *tindak tutur langsung literal* ingkang ginanipun kangge ngandharaken wonten ing pacelathon ing ngandhap menika.

R.M Suwela : “Inggih. Niyat kula pancen sowan piyambakan kemawon, supados boten wonten ingkang nggeridhu lampah”

Inggang nuduhaken bilih *tuturan* menika kalebet *tindak tutur asertif* amargi wosipun *tuturan* ingkang dipunwicantenaken menika ukaranipun kaiket dening kasunyatan *proposisi* ingkang dipunwicantenaken. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking jinisipun, kalebet wonten ing jinis *tindak tutur langsung literal* amargi ingkang dipunaturaken dening R.M Suwela *modus tuturan*ipun sami kaliyan maksudipun. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking ginanipun utawi *fungsi*, *tuturan* menika kalebet *tindak tutur asertif* ingkang ginanipun kangge ngandharaken.

c. Jinis Tindak Tutur Langsung Literal Inggang Ginanipun Kangge Caos Pangalembana

Wonten ing naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto kapanggihaken jinis *tindak tutur langsung literal* ingkang ginanipun kangge caos pangalembana wonten ing pacelathon ing ngandhap menika.

Prabu Tejabawana: “Tejanata, ing sun percaya marang sira. Ya narapraja kaya sira iku kang ing sun kersakake. Tanggap ing sasmita lan sigra matur ing ngarsaningsun. Mulane prayogakna anggenira lenggah. (DHUMATENG KI SANGKRAH) Bapa. Kados pundi ngantos wonten prekawis ingkang damel sedhihing Kraton Banjarharja.”

Inggang nuduhaken bilih *tuturan* menika kalebet *tindak tutur asertif* amargi wosipun *tuturan* ingkang dipunwicantenaken menika ukaranipun kaiket dening kasunyatan *proposisi* ingkang dipunwicantenaken. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking jinisipun, *tuturan* menika kalebet wonten ing jinis *tindak tutur langsung literal* amargi ingkang dipunaturaken dening Prabu Tejabawana *modus tuturan*ipun sami kaliyan maksudipun. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking ginanipun utawi *fungsi*, *tuturan* menika kalebet *tindak tutur asertif* ingkang ginanipun kangge caos pangalembana.

d. Jinis Tindak Tutur Langsung Literal Inggang Ginanipun Kangge Sambat

Wonten ing naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto kapanggihaken jinis *tindak tutur langsung literal* ingkang ginanipun kangge

sambat wonten ing pacelathon ing ngandhap menika.

Senopati Tambakyuda: “aduh... Sapa kowe hem.. aduh.. Oh Gusti paringana sabar”

Ingang nuduhaken bilih *tuturan* menika kalebet *tindak tutur asertif* amargi wosipun *tuturan* ingkang dipunwicantenaken menika ukaranipun kaiket dening kasunyatan *proposisi* ingkang dipunwicantenaken. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking jinisipun, kalebet wonten ing jinis *tindak tutur langsung literal* amargi ingkang dipunaturaken dening Senopati Tambakyuda *modus tuturan*ipun sami kaliyan maksudipun. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking ginanipun utawi *fungsi*, *tuturan* menika kalebet *tindak tutur asertif* ingkang ginanipun kangge sambat.

e. **Jinis Tindak Tutur Langsung Literal Ingkang Ginanipun Kangge Nuntut**

Wonten ing naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto kapanggihaken jinis *tindak tutur langsung literal* ingkang ginanipun kangge nuntut wonten ing pacelathon ing ngandhap menika.

R.M Suwela : “Lho! Kenging menapa, Kangmas? Kula inggih kawulaning praja, sinten kemawon ngertos yen kula ugi taksih sentananing Paman Prabu Tejabawana. Awon-awon kula ugi manggalaning prajurit. Ananging kula rumaos boten pikantuk papan ingkang trep tumrap kawontenan saha kesagedan kula.”

Ingang nuduhaken bilih *tuturan* menika kalebet *tindak tutur asertif* amargi wosipun *tuturan* ingkang dipunwicantenaken menika ukaranipun kaiket dening kasunyatan *proposisi* ingkang dipunwicantenaken. *Tuturan* menika

menawi dipuntingali saking jinisipun, *tuturan* menika kalebet wonten ing jinis *tindak tutur langsung literal* amargi ingkang dipunaturaken dening R.M Suwela *modus tuturan*ipun sami kaliyan maksudipun. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking ginanipun utawi *fungsi*, *tuturan* menika kalebet *tindak tutur asertif* ingkang ginanipun kangge nuntut.

f. **Jinis Tindak Tutur Langsung Literal Ingkang Ginanipun Kangge Nglapuraken**

Wonten ing naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto kapanggihaken jinis *tindak tutur langsung literal* ingkang ginanipun kangge nglapuraken wonten ing pacelathon ing ngandhap menika.

R.M Suwela : “Inggih, Kangmas. Sedaya dhawuhipun Kangmas Prabu sampun kula tindakaken. Raja-raja ingkang sampun sagah badhe rawuh saking nagari Pringapus, Karangawang, Kemirireja, Turikencana, Bangunharja, Banyureja, Selandara, Parangkencana, Jetisharja, Sekarseta, Bumikencana, Karangampel, Girikerta.”

Ingang nuduhaken bilih *tuturan* menika kalebet *tindak tutur asertif* amargi wosipun *tuturan* ingkang dipunwicantenaken menika ukaranipun kaiket dening kasunyatan *proposisi* ingkang dipunwicantenaken. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking jinisipun, *tuturan* menika kalebet wonten ing jinis *tindak tutur langsung literal* amargi ingkang dipunaturaken dening R.M Suwela *modus tuturan*ipun sami kaliyan maksudipun. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking ginanipun utawi *fungsi*, *tuturan* menika kalebet *tindak tutur asertif* ingkang ginanipun kangge lapur.

g. JinisTindak Tutur Langsung Literal Inggang Ginanipun Kangge Umuk

Wonten ing naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto kapanggihaken jinis *tindak tutur langsung literal* ingkang ginanipun kangge nglapuraken wonten ing pacelathon ing ngandhap menika.

Prabu Tejabawana : “Lancang pangucapmu, Tejanata. Apa mbok anggep aku blereng marang sira. Ala-ala ngene tilas manggalayuda Banjarharja nalika nundhung bangsa Bumiseta, nganti bisa padha ngenyam kamardikan. (NYAKET) Apa ingsun kudu tegel marang sira.”

Inggang nuduhaken bilih *tuturan* (12) menika kalebet *tindak tutur asertif* amargi wosipun *tuturan* ingkang dipunwicantenaken menika ukaranipun kaiket dening kasunyatan *proposisi* ingkang dipunwicantenaken. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking jinisipun, kalebet wonten ing jinis *tindak tutur langsung literal* amargi ingkang dipunaturaken dening Prabu Tejabawana *modus tuturan*ipun sami kaliyan maksudipun. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking ginanipun utawi *fungsi*, *tuturan* menika kalebet *tindak tutur asertif* ingkang ginanipun kangge umuk.

h. JinisTindak Tutur Langsung Literal Inggang Ginanipun Kangge Caos pamrayogi

Wonten ing naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto kapanggihaken jinis *tindak tutur langsung literal* ingkang ginanipun kangge caos pamrayogi wonten ing pacelathon ing ngandhap menika.

Ki Sangkrah : “Nuwun sewu, Ngger.. Prekawis wekdal anggen sampeyan dalem napak asamani Bendung Kali Pakis, prayoginipun mundhut dinten sabibaripun para among tani sami panen Ngger. Malah menawi wonten kepareng dalem, dipunwontenaken sawerning tontonan saha pamerasil wulu wetuning Kraton Banjarharja supados kawula saged ndherek remen-remen.”

Inggang nuduhaken bilih *tuturan* menika kalebet *tindak tutur asertif* amargi wosipun *tuturan* ingkang dipunwicantenaken menika ukara ingkang kaiket dening kasunyatan *proposisi* ingkang dipunwicantenaken. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking jinisipun, *tuturan* menika kalebet wonten ing jinis *tindak tutur langsung literal* amargi ingkang dipunaturaken dening Ki Sangkrah *modus tuturan*ipun sami kaliyan maksudipun. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking ginanipun utawi *fungsi*, *tuturan* menika kalebet *tindak tutur asertif* ingkang ginanipun kangge caos pamrayogi.

2. Jinis Tindak Tutur Langsung Tidak Literal Tindak Tutur Langsung Tidak Literal

Tindak Tutur Langsung Tidak Literal inggih menika *tindak tutur* ingkang dipunaturaken kanthi *modus* ukara ingkang trep kaliyan maksud panuturipun, ananging tembung-tembung ingkang dipunginakaken boten gadhah makna ingkang sami kaliyan maksud panuturipun.

a. Jinis Tindak Tutur Langsung Tidak Literal Inggang Ginanipun Kangge Ngandharaken

Wonten ing naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto kapanggihaken jinis *tindak tutur langsung tidak literal* ingkang ginanipun kangge

ngandharaken wonten ing pacelathon ing ngandhap menika.

P. Tejanata : “Ora kleru, Dhimas. Nanging sing luwih baku, angger kekuwataning prajurit andhahanmu mung mligi kanggo mbela katentremaning negara.”

Inggang nuduhaken bilih *tuturan* menika kalebet *tindak tutur asertif* amargi wosipun *tuturan* ingkang dipunwicantenaken menika ukara ingkang kaiket dening kasunyatan *proposisi* ingkang dipunwicantenaken. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking jinisipun, *tuturan* menika kalebet wonten ing jinis *tindak tutur langsung tidak literal* amargi ingkang dipunaturaken dening Pangeran Tejanata *modus tuturan*ipun sami kaliyan maksudipun inggih menika ngandharaken bilih R.M Suwela klentu anggenipun badhe nambah prajurit, ananging tembung-tembung ingkang dipunginakaken boten gadhah makna ingkang sami kaliyan maksudipun. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking ginanipun utawi *fungsi*, *tuturan* menika kalebet *tindak tutur asertif* ingkang ginanipun kangge ngandharaken.

3. Jinis Tindak Tutur Tidak Langsung Literal
Tindak tutur tidak langsung literal inggih menika *tindak tutur* ingkang dipunaturaken kanthi *modus* ukara ingkang boten sami kaliyan maksud panuturipun.

a. Jinis Tindak Tutur Tidak Langsung Literal Inggang Ginanipun Kangge Mratelakaken

Wonten ing naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto kapanggihaken jinis *tindak tutur tidak langsung literal* ingkang ginanipun kangge

mratelakaken wonten ing pacelathon ing ngandhap menika.

R.M Suwela : “Inggih. Matur sembah nuwun, Kangmas. (AMBEGAN PANJANG) Estunipun, jangkahing suku kula ngantos dumugi ing papan mriki punika, namung kadereng saking pikejanganing manah ingkang kedah mangertos satunggaling perkawis. Saking pamawas kula, namung Kangmas Tejanata ingkang saged paring katerangan ngengingi perkawis punika.”

Inggang nuduhaken bilih *tuturan* menika kalebet *tindak tutur asertif* amargi wosipun *tuturan* ingkang dipunwicantenaken menika ukara ingkang kaiket dening kasunyatan *proposisi* ingkang dipunwicantenaken. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking jinisipun, kalebet wonten ing jinis *tindak tutur tidak langsung literal* amargi ingkang dipunaturaken dening R.M Suwela *modus tuturan*ipun boten sami kaliyan maksudipun. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking ginanipun utawi *fungsi*, kalebet *tindak tutur asertif* ingkang ginanipun kangge mratelakaken.

b. Jinis Tindak Tutur Tidak Langsung Literal Inggang Ginanipun Kangge Caos Pamrayogi

Wonten ing naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto kapanggihaken jinis *tindak tutur tidak langsung literal* ingkang ginanipun kangge caos pamrayogiwonten ing pacelathon ing ngandhap menika.

Pangeran Tejanata : (MUNGGEL GINEM) “Nuwun sewu, Kangmas Prabu. Punapa saenipun mboten kapenggalih ingkang lebet langkung rumiyin.”

Inggang nuduhaken bilih *tuturan* menika kalebet *tindak tutur asertif* amargi wosipun *tuturan* inggang dipunwicantenaken menika ukaranipun kaiket dening kasunyatan *proposisi* inggang dipunwicantenaken. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking jinisipun, *tuturan* menika kalebet wonten ing jinis *tindak tutur tidak langsung literal* amargi inggang dipunaturaken dening Pangeran Tejanata *modus tuturan*ipun boten sami kaliyan maksudipun. *Tuturan* menika menawi dipuntingali saking ginanipun utawi *fungsi*, menika kalebet *tindak tutur asertif* inggang ginanipun kangge caos caos pamrayogi.

Asiling panaliten bab *tindak tutur asertif* inggang kapanggihaken wonten ing Naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto inggih menika *tuturan* nalika panutur kedah ngaturaken *proposisi* inggang leres kados kangge ngandharaken, mratelakaken, caos pramayogi, caos pangalembana, sambat, nuntut, nglapuraken, saha umuk supados boten kadadosan salah panampi antawisipun inggang micara kaliyan pamireng amargi maksud *tuturan* inggang boten dugi. Salajengipun kapanggihaken ugi jinis saha ginanipun *tindak tutur asertif* wonten ing naskah kethoprak kanthi “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto.

DUDUTAN SAHA PAMRAYOGI

Dudutan

Adhedhasar pirembagan inggang sampun dipunrembag wonten ing bab inggang saderengipun, pramila saged dipunpundhut dudutan kados ing ngandap menika.

Wonten ing naskah kethoprak menika wonten pirembagan inggang ngginakaken *tindak tutur asertif* inggih menika *tuturan* nalika panutur kedah ngaturaken *proposisi* inggang leres kados kangge ngandharaken, mratelakaken, caos pramayogi, caos pangalembana, sambat, nuntut, nglapuraken, saha umuk supados boten kadadosan salah panampi antawisipun inggang micara kaliyan pamireng amargi maksud *tuturan* inggang boten dugi. Salajengipun kapanggihaken ugi jinis saha ginanipun *tindak tutur asertif* wonten ing naskah kethoprak inggang irah-irahanipun “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto.

a. Jinisipun *tindak tutur asertif* inggang dipunginakaken wonten ing panaliten menika boten sedaya saged dipunpanggihaken. Jinis *tindak tutur asertif* inggang saged dipunpanggihaken ing salebetipun naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto wonten tigang jinis inggih menika jinis *tindak tutur langsung literal*, *tindak tutur langsung tidak literal*, saha *tindak tutur tidak langsung literal*.

b. Ginanipun *tindak tutur asertif* inggang wonten ing naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto sampun kapanggihaken wolu inggih menika kangge ngandharaken, mratelakaken, caos pramayogi, caos pangalembana, sambat, nuntut, nglapuraken, saha umuk.

Pamrayogi

Pirembagan wonten ing panaliten menika namung ngrembag jinis saha ginanipun *tindak*

tutur asertif wonten ing naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto, saengga taksih kathah ingkang dereng dipuntliti. Dhumateng panaliti ingkang sanes, panaliti badhe paring suka pamrayogi bilih panaliti ingkang sanes saged damel panaliten ingkang langkung sae ngengingi *tindak tutur asertif*. Kejawi saking meika panaliten menika namung winates wonten *tindak tutur asertif* salebeting naskah kethoprak “Memangun Manunggaling Bangsa” anggitanipun Didiek Nuryanto. Kangge tiyang ingkang remen kaliyan ngelmu basa taksih prelu dipunwontenaken panaliten ingkang *objek saha kajianipun* ingkang sanes.

KAPUSTAKAN

Chaer, Abdul. 2010. *Kesantunan Berbahasa*. Jakarta : Rineka Cipta.

Leech, Geoffrey. 1993. *Prinsip-Prinsip Pragmatik*. Jakarta: Universitas Indonesia Press.

Lisbijanto, Herry. 2013. *Ketoprak*. Yogyakarta. Graha Ilmu.

Mintardja, Kartodirdjo, dan Sartono, dkk. 1997. *Ketoprak Orde Baru. Dinamika Teater Rakyat Jawa di Era Industrialisasi Budaya*. Yogyakarta: Yayasan Bentang Budaya.

Moleong, Lexy. 2005. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: PT Remaja Rosdakarya.

Nababan, P.W.J. 1987. *Ilmu Pragmatik(Teori dan Penerapannya)*. Jakarta.

Tarigan, Henry Guntur. 1986. *Pengajaran Pragmatik*. Bandung: Angkasa Bandung.

Wijana, I Dewa Putu dan Rohmadi, Muhammad. 2009. *Analisis Wacana Pragmatik: Kajian Teori dan Analisis*, Surakarta: Yuma Pustaka.

Wijana, I Dewa Putu. 1996. *Dasar-Dasar Pragmatik*. Yogyakarta: Andi